

دین و نبوت

فرشته ابوالحسنی نیارکی^۱

درباره نویسنده

توسعه علوم در مغرب زمین، سبب پیدایش مسائل و شبهات جدید در باب دین و آموزه‌های دینی گردید. این مسائل و شبهات به مسلمانان و جوامع اسلامی نیز سرایت کرد.

در مواجهه با این مسائل، گروهی با سنت‌زدگی، اخذ مواضع افراطی و پای‌بندی حصرگرایانه به مبانی، روش و اعتقادات خود، مسائل جدید را بدعت خوانده و به آن واقعی نمی‌نهند.

در مقابل گروهی با سنت‌گریزی و تفریط جاهلانه سر تعظیم به نظریه‌های نوین فرو آورده و حتی در صورت ناسازگاری با عقاید دینی، آنها را بدون چون و چرا می‌پذیرند. مواجهه گروه سوم مواجهه صحیح و منطقی است. این گروه به مسائل و شبهات جدید توجه کرده و در حل و دفع آن با توجه به مواضع دینی خود همت می‌گمارند.^۲

امروزه یکی از مهم‌ترین وظایف متکلم و پژوهشگر اسلامی، گشودن گره‌ها و پاسخ به شبهات دینی و دفع انحرافات فکری است. با توجه به گسترش مسائل و شبهاتی پیرامون اضلاع مختلف دین از جمله مسأله خود دین، وحی و نبوت و... نگارش مستقل و نظام‌مند کتب و تحلیل و بررسی و پاسخ به شبهات ضرور می‌نماید. در این راستا متفکران آثار

محمدحسن قدردان قراملکی،
پاسخ به شبهات کلامی، دفتر دوم،
دین و نبوت، تهران، پژوهشگاه
فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷.

گونگونگی را تدوین کرده‌اند. اما هنوز نیاز به اثری که بتواند غالب شبهات در باب مسائل مختلف دین و آموزه‌های دینی را طرح و بررسی کند، باقی است.

با پیشنهاد گروه کلام و دین پژوهی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای قدردان قراملکی این مهم را عهده‌دار شده و با تهیه طرحی در پنج دفتر با عناوین توحید، نبوت، اسلام و آموزه‌های آن، امامت و معاد در حال انجام می‌باشد. دین و نبوت دفتر دوم از این مجموعه است که در دو بخش تنظیم گردیده است.

آقای قدردان قراملکی کارنامه درخور توجهی در حوزه مطالعات دینی دارد. وی افزون بر مقالات کتاب‌های بسیاری را نگاشته است:

خدا و مسأله شر، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی قم، ۱۳۷۷؛

جهنم چرا؟ مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی قم، ۱۳۷۷؛

سکولاریزم در مسیحیت و اسلام، مرکز انتشارات تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۸؛

حکومت دینی از منظر استاد مطهری، مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر، تهران، ۱۳۷۹؛

معجزه در قلمرو عقل و دین، مرکز انتشارات تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۸۱؛

نگاه سوم به جبر و اختیار، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ۱۳۸۵؛

آیین خاتم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ۱۳۸۶؛

خدا در حکمت و شریعت، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ۱۳۸۶؛

خداشناسی، دفتر اول، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ۱۳۸۶؛

و کتاب حاضر با عنوان دین و نبوت و... از این دسته‌اند.

گزارش کتاب

در این کتاب پیرامون سه مسأله اصلی یعنی «دین»، «وحی» و «نبوت» حدود شصت شبهه گزارش و نقد می‌شود. دین و نبوت با روش ذیل به پاسخ به شبهات کلامی می‌پردازد:

۱. مطالعه و استقرا در کتب قدیم و معاصر و حتی مراجعه به سایت‌های مختلف اینترنتی، برای گردآوری و تدوین شبهات پیرامون موضوع تحقیق؛

۲. تحلیل و نقد شبهات با رویکرد کلامی و فلسفی؛ به تعبیر دیگر عقلانی.

بخش اول «شبهاتی پیرامون دین» به دلیل گستردگی مباحث در هفت فصل (خاستگاه دین، عقل و دین، علم و دین، اخلاق و دین، دین و خشونت، دین و پلورالیزم و تعارض ادیان) سامان یافته است. در این فصل بیست و پنج شبهه تحلیل و نقد شده است.

بخش دوم در باب «شبهاتی پیرامون وحی و نبوت» است. در فصل اول «شبهاتی پیرامون وحی»، شش شبهه (عدم نیاز به وحی، وحی امر تخیلی، وحی محصول نبوغ، وحی تجربه دینی، تردید پیامبران در وحی و مسأله اضطراب پیامبر (ص) هنگام نزول وحی) تجزیه و تحلیل شده است.

در فصل دوم از بخش دوم تحت عنوان «شبهاتی پیرامون نبوت و خاتمیت» فلسفه نسخ شریعت، ختم نبوت، تفسیر خاتم به زینت و تصدیق و خاتمیت نبوت نه رسالت تبیین شده است.

فصل سوم عهده‌دار تبیین و نقد شبهاتی چون تکرر پیامبران، عدم بعثت برای همه اقوام و مناطق، ظهور پیامبران از نواحی خاص و اختصاص نبوت به مردان است.

فصل چهارم متکفل تبیین شبهات پیرامون پیامبران است که در دو مبحث کلی و عمومی و شبهات متوجه بر خود پیامبران ارائه می‌شود.

نقد کتاب

در مقام نقد اجمالی اثر به دو نکته عمده، یعنی بیان مزایا و مواضع ابهام و نقصان بسنده می‌کنیم. در پایان نکاتی به مؤلف محترم پیشنهاد می‌گردد.

مزایا

کتاب دین و نبوت مزایای فراوانی دارد:

۱. قلم نویسنده محترم در تمامی فصول کتاب رسا و آسان-یاب است؛ از آن جا که مراد ایشان پاسخ به شبهاتی است که در متن زندگی مردم به چشم می‌خورد و مخاطب وی تمامی افراد و اقشار جامعه‌اند، ایشان مطالب پیچیده عقلی و تحلیلی را با زبان ساده بیان کرده است. بنابر این عامه افراد جامعه و دانشجویان، طلاب و پژوهشگران هر یک به سهم خود، در بهره‌مندی از این کتاب توانایند.

۲. یکی از وظایف پژوهش‌گران دینی حل معضلات عمومی است که از طرف گروه‌های مختلف، به خصوص طبقه جوان طرح می‌شود. مؤلف در قلم‌فرسایی به مسائل تصادفی و

غیر ضروری نپرداخته و حل مشکلات و گره‌گشایی از مسائل اسلامی را سر لوحه تدوین آثاری در پنج دفتر با عنوان «پاسخ به شبهات کلامی» قرار داده است.

۳. مؤلف محترم در رصد شبهات و استقصاء تمام موارد بسیار دقیق است و با مطالعه نظام‌مند و استقرا در کتب و سایت‌های اینترنتی قریب به شصت شبهه را گزارش و تحلیل کرده است که در کمتر اثری این تعداد شبهه تحلیل می‌گردد.

۴. این اثر با معرفی منابعی برای مطالعه بیشتر در برخی از پاورقی‌ها (به عنوان مثال؛ ص ۴۴، ص ۷۰، ص ۲۶۳ و...) و در مواضع جداگانه (ص ۲۵۹)، برای مطالعه و پژوهش دانش‌آموختگان حوزه مطالعات دینی نقش راهبردی دارد.

۵. دقت فراوان در صحیح بودن عبارات، اغلاط تایپی را در به حداقل رسانده است. موارد معدودی که به چشم می‌خورد در مقابل حجم کتاب بسیار ناچیز است. تاریخ (ص ۱۱۰)، حلیه (ص ۱۱۹)، رهیات (ص ۱۷۱)، تجربه‌ها (ص ۱۸۰)، هماره (ص ۲۷۲) و... از این دسته‌اند.

۶. کتاب‌نامه اثر غنی است و رجوع مؤلف به آثار گوناگون را نمایان‌گر است.

۷. هم‌چنین فهرست‌ها و نمایه اثر به تفصیل و دقیق است.

۸. در تأیید مدعیات و استدلال‌ها، پژوهش‌های آماری نیز بیان شده است. (به عنوان مثال؛ ص ۱۱۳).

۹. کثرت‌گرایی در روش از دیگر مزایاست. محقق در بررسی و حل شبهات، از رهیافت‌ها و روش‌های گوناگون کلامی و فلسفی (تحلیل عقلانی، برون‌دینی) و درون‌دینی (مراجعه به آیات و روایات) مدد جسته است.

۱۰. مؤلف در برخی مواضع پس از بیان یک استدلال عقلی، با آشنایی و تسلط به آیات قرآن و روایات، از آن در تأیید و تأکید مدعی خود بهره جسته است.

۱۱. مؤلف در استقراء روایات علاوه بر منابع شیعی به منابع اهل تسنن نیز مراجعه کرده است. (به عنوان مثال؛ ص ۲۲۶).

۱۲. مؤلف محترم پس از بیان مدعی و استدلال خود به مطالعه و مشاهده مصداقی نیز پرداخته است. به عنوان مثال در دفع شبهه عدم دخالت پیامبران در عرصه سیاست و حکومت (سکولار) نمونه‌هایی از کارنامه‌های اجتماعی بعضی از پیامبران را ارائه کرده است.

۱۳. در توجه به آراء دیگر متفکران به گزارش صرف آراء بسنده نشده و محقق در تحلیل و بررسی و نقد آن دیدگاه

همت گماشته است. مثلاً دیدگاه استاد مطهری در باب چگونگی زندگی جمعی انسانی تحلیل شده است (ص ۱۶۰).

۱۳. تحلیل مفهومی و ارائه تعریف و توضیح مفاهیم کلیدی، مقدم بر توصیف و تبیین است. مؤلف پیش از اثبات و یا نقد ادله و ارائه پاسخ خود، به تحلیل مفهومی و تعریف پرداخته است. بیان تعریف «منشأ» و «دین» پیش از نظریه-پردازی در باب «منشأ دین» و توضیح مفهوم علم، عقل، نسخ و... از این موارد است.

۱۴. اگرچه کتاب تحلیل عقلانی شبهات کلامی است، با این وجود مؤلف نکات تاریخی آموزنده‌ای در تأیید مدعی خود بیان کرده است. به عنوان مثال در دفع شبهه «دین، مانع پیشرفت و علم»، نمونه‌هایی از پایه‌گذاری تمدن با ورود دین و اسلام ذکر شده است.

۱۵. در این اثر به شبهاتی در باب برخی از پیامبران که رواج چشم‌گیری هم دارد، پرداخته شده است که در کمتر کتابی مسائل خاص پیامبران بررسی می‌شود.

۱۶. قدرت تحلیل و نقد نویسنده محترم در دفع شبهات ستودنی است. مؤلف در پاسخ به شبهات علاوه بر وام‌گیری از آراء دیگر متفکران، بحث‌های ابتکاری خویش را نیز متذکر شده است. به عنوان مثال؛ ص ۲۱۸.

کاستی‌ها

مروری بر کتاب چند نقیصه و رخنه را می‌نمایاند:

۱. برهان لمی که در آن با پیش‌فرض انگاری صفات کمالی خداوند، تعارض عقل و دین (ص ۴۲) و علم و دین (ص ۷۱) دفع می‌گردد، اگرچه صحیح است، اما برای تمام افراد مفید یقین نیست. زیرا طرح‌کنندگان اشکال یا اساساً مغرضند و یا اعتقادشان آن قدر محکم نیست که به برهان لم قناعت کنند. بنابراین، بسنده کردن به چنین برهانی خالی از اشکال نیست.

۲. مؤلف در بیان مطالب دقیق است و سعی در مستندگویی در طول اثر مشهود است، اما هنوز در مواردی نکات تاریخی محتاج مستندات بیشتری است. همچنین برخی از بیانات و گزارش‌ها نیازمند ارائه منبع و بیان ارجاعات بیشتری است؛

۳. نویسنده در پاسخ به برخی از شبهات از استدلال‌های متقدمین و معاصران وام گرفته است، اما با وجود تصریح مؤلف به این وام‌گیری، در مواردی منابع و ارجاعات ذکر نگردیده است (ص ۲۰۳)؛

۴. حساسیت‌سنجی و احساس ضرورت در بررسی تفصیلی شبهات مهم منطقی است، اما به شرط آن که توجه به برخی مسائل، دیگر مسائل را تحت شعاع قرار ندهد و حق

هر مسأله ادا شود. همچنین برخی از مسائل نیازمند تفصیل بیشتری است و قناعت به ارجاع به منابعی دیگر خالی از اشکال نیست. (به عنوان مثال در بحث منشأ دین به نظریات فروید، نیچه، فویرباخ و... توجه‌ای نشده است).

۵. استفاده از لغات غیر فارسی در اثر، منافی رعایت قواعد ویرایش و نگارش است. بهتر است از معادل فارسی واژه‌هایی نظیر عام المنفعه (ص ۶۳)، لاینحل (ص ۲۱۰)، ولوی (ص ۹۸ و ۲۲۶)، متربی (ص ۱۵۱)، مطمح (ص ۲۱۲، ۱۴۴)، بل (۱۶۰، ۱۵۱)، پتانسیل (۲۱۰) و فهارس و... استفاده شود.

۶. اینکه فلان شبهه توسط چه گروهی ذکر شده است، در غالب اثر بیان گردیده است. اما در برخی موارد (به عنوان مثال؛ ص ۲۰۲ و ۲۳۳) ذکر نشده است.

۷. نویسنده محترم در پاورقی‌ها به منابع دست اول ارجاع کرده است. اما گاه در مواردی در گزارش‌ها به مؤلفین دیگر اعتماد کرده و خود به منابع اصلی رجوع نکرده است. (به عنوان مثال پاورقی شماره ۵، ص ۱۸۲)

پیشنهادها

۱. بیان دقیق مسئله، در تشخیص دقیق مسأله و آماده-سازی ذهن مخاطب پیش از شروع بحث ره‌گشاست. در برخی از مواضع تحقیق، طرح مسأله صورت نگرفته است. در حالی که بیان مسئله در هر فصل ضروری است؛

۲. بیان روند پیدایش تاریخی مسائل و پیشینه آن و رهیافت تاریخی، در گزارش و تحلیل شبهات بسیار ره‌گشاست. اگر چه مؤلف محترم به این مهم همت گماشته است، اما هنوز در مواضعی کمبود این مهم احساس می‌شود؛

۳. تحلیل مبانی معرفتی، صورت‌بندی منطقی شبهات و لوازم منطقی آراء در فهم گزارش مؤلف از شبهات نقش راهبردی دارد؛

۴. بیان نسبت علم و دین، عقل و دین و... نیازمند تحلیل مفهوم طرفین رابطه است. همچنین هرگونه اظهار نظر در باب دین، وحی و نبوت و... متوقف بر ارائه تعریف آن است. مؤلف محترم به این مهم همت گماشته است، اما:

الف) به نظر می‌رسد در مواردی هنوز نیاز به تعریفی که مفاهیم مورد نظر را از دیگر مفاهیم مشابه متمایز سازد، باقی است (مثلاً معنای اخلاق و یا معجزه و... پیش از پاسخ به شبهه ذکر نشده است)؛

ب) همچنین مؤلف شیوه دست‌یابی به تعریف خود را ذکر نکرده است. مثلاً آیا تعریف ایشان از دین و یا عقل، درون-دینی است یا به طرق برون‌دینی و تحلیلی و یا با وام‌گیری از دیگر متفکران اخذ شده است؟

ج) همچنین شرح‌اللفظ در مطالعات متفکران امروز اهمیت زیادی یافته است. انتظار می‌رود پیش از تحلیل و تعریف مفاهیم به بیان معنای واژه پرداخته شود

۵. سعی در استقصاء آراء و تتبع فراوان در پاسخ دیگر متفکران متقدم و معاصر، طبقه‌بندی، تحلیل و نقد و بررسی-های تطبیقی و در پایان بیان رأی پسندیده، محقق را در حل اثر بخش شبهات یاری می‌رساند. مؤلف محترم این مطلب را فرو نگذاشته و به بیان آراء دیگر متفکران پرداخته است اما به نظر می‌رسد تا استقرا موارد، راه باقی است؛

۶. کتاب دین و نبوت با مسئله دین، وحی و نبوت مواجهه منفعلانه دارد. در مواجهه منفعلانه پژوهش‌گر با برخورد به شبهات سعی در دفع آن می‌نماید. اما در مواجهه فعال قطع نظر از وجود یا عدم وجود شبهات به بررسی و تبیین مسائل می‌پردازد. به نظر می‌رسد مواجهه فعالانه با این مسائل مقدم است؛

۷. در این اثر شبهات بسیاری طرح و بررسی شده است. اما به مسائلی نظیر رابطه دین و آزادی و... پرداخته نشده است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. دانش آموخته فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات دانشگاه تهران.

۲. ر.ک: احد فرامرز قرملکی، هندسه معرفتی کلام جدید، پژوهشگاه دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۷۸.